



Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.53>

УДК 314.146

JEL CLASSIFICATION: J13

### **С.Ю. АКСЬОНОВА**

канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інституту демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи НАН України

01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: Svitlana\_Aksyonova@yahoo.com

## **СЕРЕДНІЙ ВІК МАТЕРІ ПРИ НАРОДЖЕННІ ДИТИНИ: ЧИ МОЖЛИВА РЕВЕРСІЯ?**

*Метою статті є дослідження середнього віку матері при народженні дитини в Україні в умовних і реальних поколіннях та з'ясування можливості реверсії у найближчі десятиліття загальної тенденції до підвищення віку материнства, що має місце в нашій країні починаючи з 1997 р. Метод когортного аналізу дає змогу уникнути невірних висновків і припущень щодо особливостей демографічних змін, тому значна увага була приділена трансформаційним процесам у реальних поколіннях. У роботі використано матеріали міжнародної бази даних Human Fertility Database. Уперше досліджено особливості змін середнього віку матері при народженні дитини у реальних когортах жінок, в яких тенденція «омолодження» материнства змінилася його «постарінням». З'ясовано відмінності змін віку материнства в Україні та розвинутих європейських країнах. Найнижчий показник середнього віку матері при народженні дитини для реальних когорт у розвинутих країнах Європи був притаманний жінкам, народженим у воєнні та перші післявоєнні роки. У всіх наступних молодших когортах він поступово збільшувався. Підвищення середнього віку матері при народженні дитини в Україні розпочалося на два десятиріччя пізніше. Незважаючи на істотне зростання показника (для умовних поколінь з 24,4 років (усі черговості народження) у 1996 р. до 27,4 років у 2016 р.) серед європейських держав Україна характеризується як країна із найнижчим його значенням. Підвищення віку материнства є однією з ключових ознак другого демографічного переходу. Істотне «відставання» України від розвинутих європейських країн за значенням середнього віку матері при народженні дитини, пізній початок другого демографічного переходу, досвід країн, де такий перехід відбувся значно раніше, ніж у нашій країні, вказують на подовження загальної тенденції до підвищення віку материнства у наступні десятиріччя. Водночас, не виключені відхилення від основного напрямку змін під впливом екстраординарних подій, котрі здатні порушити на певний період демографічний розвиток. Запропоновано виконати дослідження особливостей тенденції відкладання народження дитини в умовах України.*

**Ключові слова:** народжуваність, материнство, середній вік матері при народженні дитини, середній вік матері при народженні першої дитини, реальні та умовні покоління.

С. Ю. Аксёнова

канд. экон. наук, вед. науч. сотруд.

Институт демографии и социальных исследований

им. М. В. Птухи НАН Украины

01032, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60

E-mail: Svitlana\_Aksyonova@yahoo.com

## СРЕДНИЙ ВОЗРАСТ МАТЕРИ ПРИ РОЖДЕНИИ РЕБЕНКА: ВОЗМОЖНА ЛИ РЕВЕРСИЯ?

*Цель статьи – исследование среднего возраста матери при рождении ребенка в Украине в условных и реальных поколениях и выяснение возможности реверсии в ближайшие десятилетия общей тенденции к повышению возраста материнства, которое наблюдается в нашей стране, начиная с 1997 г. Метод когортного анализа позволяет избежать неверных выводов и предположений относительно характеристик демографических изменений, поэтому основное внимание было уделено трансформационным процессам в реальных поколениях. Впервые в работе использовано материалы международной базы данных Human Fertility Database. В статье исследованы особенности изменений среднего возраста матери при рождении ребенка в реальных когортах женщин, у которых тенденция «омоложения» материнства сменилась его «постарением». Самые низкие значения среднего возраста матери при рождении ребенка для реальных когорт в развитых странах Европы наблюдаются у женщин, рожденных в военные и первые послевоенные годы. Во всех последующих когортах показатель постепенно увеличивался. Повышение среднего возраста матери при рождении ребенка в Украине началось на два десятилетия позже. Несмотря на значительный рост показателя – для условных поколений с 24,4 лет (все очередности рождения) в 1996 г. до 27,4 лет в 2016 г. – Украина имеет самые низкие его значения среди европейских государств. Повышение возраста материнства является одной из ключевых характеристик второго демографического перехода. Существенное «отставание» Украины от развитых европейских стран по значению среднего возраста матери при рождении ребенка, более позднее начало второго демографического перехода, опыт стран, в которых такой переход произошёл значительно раньше, чем в нашей стране, указывают на продолжение повышения возраста материнства в ближайшие десятилетия. В то же время, не исключены отклонения от основной траектории под воздействием экстраординарных событий, которые способны на определенный период нарушить последовательность демографического развития. Предложено выполнить исследование особенностей тенденции откладывания рождения ребенка в условиях Украины.*

**Ключевые слова:** рождаемость, материнство, средний возраст матери при рождении ребенка, средний возраст матери при рождении первого ребенка, реальные и условные поколения.

S. Yu. Aksyonova

PhD (Economics), Leading scientific worker

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine,

03032, Kyiv, blvd T. Shevchenko, 60

E-mail: Svitlana\_Aksyonova@yahoo.com

## THE MEAN AGE OF MOTHER AT BIRTH: IS A REVERSAL POSSIBLE?

*The purpose of the paper is to study the cohort and period mean age of a mother at birth in Ukraine and to expose the possibility of reversion in the coming decades of the general trend of advance of maternal age that has been taking place in our country since 1997. The cohort analysis allows avoiding incorrect conclusions and assumptions about the characteristics of demographic changes, so in the article much attention is paid to the transformational processes in cohort. The data of the international project Human Fertility Database is used in our research. The paper examines the features of transformations of the mean age of the mother at birth in cohorts in which the trend of «rejuvenation» of motherhood has changed on new trend of advanced maternal age. In the developed countries of Europe the cohorts of women born at the end of World War II and the first post-war years characterize the lowest mean age at birth. This indicator gradually increased for all subsequent cohorts. In Ukraine the mean age of the mother at birth has started to increase two decades later. Despite the significant growth of indicator (the period mean age at birth increased from 24.4 years (all birth order) in 1996 to 27.4 years in 2016) Ukraine has the lowest mean age of the mother at birth among European countries. Advanced maternal age is one of the key*

*characteristics of the second demographic transition. The significant lag of Ukraine from developed European countries in terms of the mean age at birth, the later beginning of the second demographic transition and experience of countries where such transition occurred much earlier than in our country indicate that maternal age in Ukraine will continue to increase in the next decades. At the same time, deviations from the main direction of transformation are not excluded under the influence of extraordinary events which are capable of disrupting development for a certain period. It is proposed to conduct a study of the peculiarities of the tendency to postpone the birth of a child in the conditions of Ukraine.*

**Keywords:** *fertility, motherhood, advanced maternal age, mean age at birth, mean age at birth of the first child, period and cohort fertility.*

**Постановка проблеми і аналіз досліджень.** Багатогранність вікової трансформації народжуваності, зокрема, процесу зміщення віку материнства / батьківства на старший вік, взаємозв'язки цієї тенденції зі змінами у соціально-економічній сфері зумовлюють необхідність ґрунтовного вивчення цього феномену, його особливостей в Україні, відмінностей від перебігу у західноєвропейських країнах.

Феномен так званого постаріння материнства / батьківства, коли народження дитини зміщується на старший вік, як правило, вивчають у комплексі загальних трансформаційних процесів у народжуваності, що є доречним і раціональним підходом. Втім, не можна заперечувати доцільність самостійного дослідження цієї важливої характеристики народжуваності. Найчастіше зміни середнього віку матері при народженні дитини аналізуються в умовних поколіннях (*the period mean ages at birth*). Однак, на нашу думку, важливіше вивчати динаміку середнього віку матері при народженні дитини у реальних когортах (*the cohort mean ages at birth*), оскільки саме цей показник свідчить, як відбуваються народження – рано чи пізно (у середньому для кожного покоління), і чи дійсно має місце тенденція відкладання народження дитини на старший вік.

В Україні В.С. Стешенко (V. Stetshenko), використовуючи метод когортного аналізу, досліджувала зміни, що відбувалися у повіковій народжуваності і плідності у когорт різних років народження, а також вплив екстраординарних подій на дітородну активність тих вікових груп жінок, які «проходили» через ці події. Водночас дослідниця відмічала зміни середнього віку матері при народженні дитини в реальних поколіннях як наслідок змін інтенсивності народжуваності в різних вікових групах жінок [1]. Дослідження охоплювали когорти жінок, в яких вплив народжуваності у молодих жінок на формування величини показників вичерпаної плідності посилювався мірою переходу від ранніх когорт до більш пізніх, тобто відбувалося «омолодження» віку материнства. Ознаки перелому цієї тенденції почали проявлятися на початку 1990-х рр., коли суттєво уповільнилися темпи зниження середнього віку матері при народженні дитини, а середній вік матері при народженні первістка стабілізувався. Після 1996 р. тенденція змінилася – розпочалося підвищення віку материнства в умовних поколіннях. Однак статистичні дані кінця 1990-х рр. ще не давали змогу визначити реальне покоління жінок, в якому відбувся цей переломний момент. Завдяки даним, що містяться у *Human Fertility Database (HFD)* [2] виникла можливість не лише вивчати зміни середнього віку матері при народженні дитини у реальних когортах жінок, але, завдяки однакової процедурі обробки наданих країнами статистичних матеріалів та розрахунків показників народжуваності, порівняти тенденції в нашій країні та розвинутих країнах Європи.

К. Щербакова (K. Shcherbakova) вивчала динаміку середнього віку матері при народженні дитини в країнах СНД. Тенденція зростання віку материнства спостерігається майже у всіх країнах, а Україна у період 2000–2014 рр. мала найбільше підвищення середнього віку матері при народженні первістка) [3].

У демографів західноєвропейських країн посилюється інтерес до вивчення впливу відкладання народження дитини на показники сумарної народжуваності й плідності, середнього віку матері / батька при народженні дітей різних черговостей в умовних і реальних поколіннях, а також досліджуються позитивні й негативні аспекти цієї тенденції [4]. Величезну зацікавленість вчених викликають питання реалізації відкладених народжень у подальшому житті жінок реальних когорт. Дослідження Т. Соботка, К. Земан, Р. Лештагхе, Т. Фрейка (Т. Sobotka, К. Zeman, R. Lesthaeghe, Т. Frejka) присвячені вивченню саме цього питання [5].

У запропонованій статті *вперше досліджено* особливості змін безпосередньо середнього віку матері при народженні дитини у реальних когортах жінок, в яких тенденція «омолодження» материнства змінилася на його «постаріння», на тлі загальноєвропейських змін.

**Метою роботи** є дослідження середнього віку матері при народженні дитини в Україні в умовних і реальних поколіннях та з'ясування можливості реверсії загальної тенденції до підвищення віку материнства у найближчі десятиріччя. Дослідження феномену відкладання народжень в Україні є наступним етапом роботи. Адже для того, щоб мати повне уявлення про те, що відбувається у царині народжуваності в нашій країні, необхідно докладно розглянути кожний фрагмент цього складного «пазла».

**Виклад основного матеріалу.** У довгостроковій динаміці середнього віку матері при народженні дитини в Україні можна виділити період зниження показника (до 1995 р.), яке тимчасово перервалося його коливанням близько 25,5 років (1980–1986), і період відносно швидкого зростання середнього віку матері при народженні дитини. Цікавим є факт, що на початку 1960-х рр. середній вік матері при народженні дитини був на такому ж рівні, який було досягнуто в останні роки, вже після тривалого підвищення, тобто показник наче повернувся до значення, що було півстоліття тому (рис. 1). Однак у середині минулого століття на формування середнього віку матері при народженні дитини суттєво впливала народжуваність дітей високих черговостей народження у жінок середнього і старшого репродуктивного віку. Зокрема, у 1950-ті роки в Україні у матерів середнього репродуктивного віку у структурі народ-жених за черговістю їх народження частка дітей третьої черговості народження перевищувала частку дітей, народжених другими [6, с. 35], а питома вага народжених третьої і вище черговості досягала майже 60 %.

Середній вік матері при народженні дитини був найнижчим у 1995 р. – 24,4 роки (усі черговості народження) – і за двадцятирічний період потому збільшився на три роки (27,4 у 2016 р.). Згадуване раніше призупинення зниження показника, вочевидь, пов'язано із запровадженням відповідних заходів демографічної політики, а саме із введенням частково оплачуваної відпустки по догляду за дитиною віком до 1 року, а також неоплачуваної відпустки по догляду за дитиною віком до 1,5 року у 1982 р. Завдяки цим заходам були частково реалізовані відкладені народження, а також дітородні установи сімей, орієнтованих на народження більш як однієї дитини, про що свідчить підвищення часток дітей другої і третьої черговості народження у загальній структурі новонароджених за черговістю народження [7, с. 108].

Попри значне підвищення середнього віку матері при народженні дитини в Україні, значення показника залишається одним із найнижчих не лише серед розвинутих європейських держав, але й серед східноєвропейських сусідів. Так, у 2016 р. у Німеччині середній вік матері при народженні дитини (усі черговості народження) становив 30,9 років, у Франції – 30,5 років, Норвегії – 30,8 років, а в Швеції, Італії, Швейцарії, Іспанії перевищував 31 рік. Високими показниками вирізняється Ірландія, де у 2016 р.

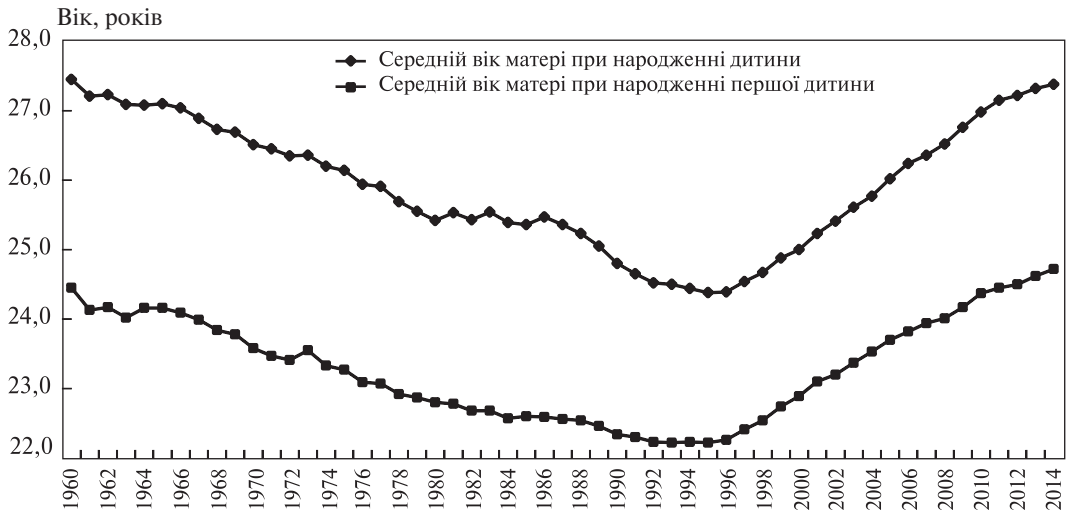


Рис. 1. Середній вік матері при народженні дитини (усі черговості народження) та середній вік матері при народженні першої дитини в Україні у 1960–2014 рр.

Джерело: Human Fertility Data [2].

середній вік матері при народженні дитини досягав 32,1 роки. В Польщі, Угорщині, Чехії, показник перетнув 29 років і наближається до 30-річної межі.

Для аналізу середнього віку матері при народженні дитини у реальних поколіннях було вирішено використовувати показники народжуваності для реальних поколінь жінок, які досягли 40 років, що надало можливість подовжити часові ряди, і це практично не могло призвести до хибних висновків, оскільки внесок у вичерпану плідність жінок поколінь 1944–1963 рр. народження після того, як вони досягали 40 років, не перевищував 0,8 %. Рис. 2 демонструє, що в Україні відкладання дітонороджень розпочалося серед жінок когорт середини 1960-х рр. народження. Починаючи з цих поколінь народжуваність у жінок молодших репродуктивних груп безупинно знижувалася. Так, для покоління жінок 1965 р. накопичений коефіцієнт народжуваності для вікового інтервалу 15–25 років становив 1,1 народження у розрахунку на одну жінку, а от для когорти 1975 р. народження показник знизився до 0,8 народжень, для когорти 1985 р. – до 0,6 народжень. Середній вік матері при народженні дитини для поколінь другої половини 1940-х і першої половини 1950-х рр. змінювався дуже повільно. Для когорт перших післявоєнних років народження середній вік матері при народженні дитини був лише на 0,5 року вищий, ніж показник для когорт середини 1950-х рр., а от останній вже на 1,2 року перевищував найнижче значення, притаманне когорти 1966 р. народження (24,1 роки для когорти жінок, які досягли 40 років). У наступних когортах жінок омоложення материнства змінилося на протилежну тенденцію: середній вік матері при народженні дитини почав зростати, а внесок молодших репродуктивних груп жінок у вичерпану народжуваність, навпаки, зменшувався.

Для спостереження за тенденціями змін середнього віку матері при народженні дитини чи не найважливішим є питання демографічних наслідків. Д.М. Едієв (D.M. Ediev) вважає, що динаміка середнього віку матері при народженні дитини – і безпосередньо пов'язаною з ним довжини покоління – є ключовим фактором динаміки чисельності населення в умовах зміни календаря народжень, адже у короткостроковій і середньостроковій перспективі саме прямий ефект від зміни довжини покоління

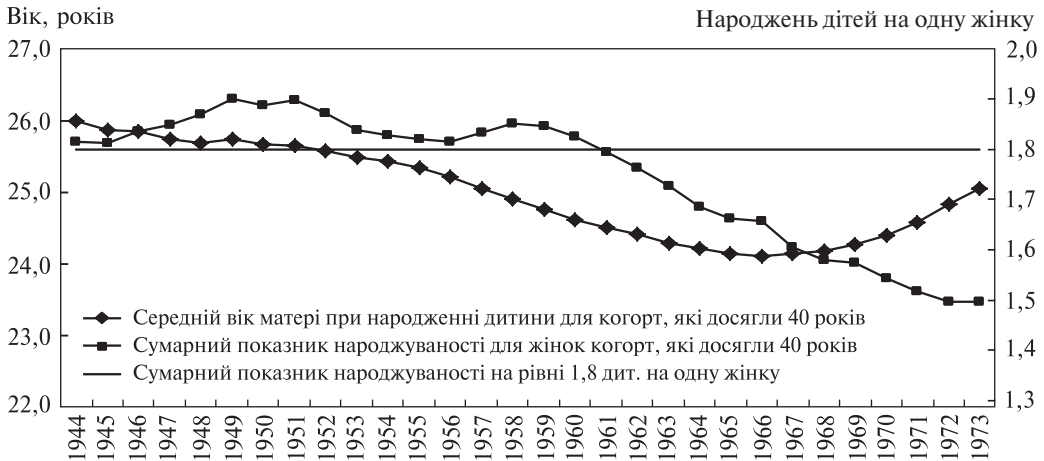


Рис. 2. Середній вік матері при народженні дитини, для когорт, та сумарний показник народжуваності в когортах жінок, які досягли 40 років в Україні (для реальних когорт жінок 1944–1973 рр. народження)

Джерело: Human Fertility Data [2].

призводить до «ущільнення» або «розрідження» розміщення народжень уздовж осі часу та є визначальним у зміні динаміки чисел народжень і чисельності населення при зміні календаря народжень [8, с. 30].

Т. Фрейка та Ж.-П. Сардон (Т. Frejka & J.-P. Sardon), досліджуючи довгострокові зміни середнього віку матері при народженні першої дитини у реальних когортах у розвинутих країнах Європи, дійшли висновку, що за інших рівних умов відкладання перших народжень залишає менше можливостей для народження дітей більших черговостей [4] і тому впливає на число народжень та сумарні показники народжуваності когорт. Такий висновок має сенс за умови, що сім'єю було заплановано народження щонайменше трьох дітей. Отже, зважаючи на ту обставину, що з віком у жінок погіршується репродуктивна функція, а допоміжні репродуктивні технології не в змозі повністю компенсувати природне зниження ймовірності зачаття дитини у жінки після 35 років [9], цілком логічно припустити, що через зміщення народження першої і другої дитини на старший вік дітородні плани щодо третьої дитини, яка, швидше за все має народитися у жінки вже після 35 років, можуть бути нереалізованими. Однак зауважимо, що в Україні бажання мати трьох дітей було у 10,2 % молодих людей, а народити чотирьох і більше дітей хотіли б лише 1,7 % [10, с. 17].

Питання внеску у загальну народжуваність жінок середнього і старшого репродуктивного віку потребує подальшого вивчення, адже дослідження М. Мирскиля, Н. Колер і Ф. Біллари (М. Myrskylä, Н. Kohler & F. Billari) за даними за більш ніж тридцятирічний період (1975–2008) з майже 100 країн світу показали, що подальший соціально-економічний розвиток здатний переломити тенденцію зниження народжуваності, причому така інверсія є притаманною як умовним, так і реальним поколінням, і відбуватиметься, головним чином, за рахунок активізації дітородної діяльності у жінок старшого репродуктивного віку [11]. Н.Є. Русанова і Н.Г. Мішиєва (N.E. Rusanova & N.G. Mishieva) також переконані, що зростання дітородної активності у жінок старших репродуктивних груп здатне певною мірою змінювати тенденцію низької народжуваності [12].

Однак, якщо розглянути дані новітньої демографічної історії України, то оптимістичність такого погляду дещо зменшується. Так, за період підвищення народжуваності 2002–2012 рр. дітородна активність жінок 20–24 років збільшилася лише на 4 %, а жінок 35–39 років зростає втричі – це створює основу для думок, що покращання ситуації у народжуваності відбудеться саме завдяки жінкам зрілого віку, але рівень народжуваності останніх все ж таки втричі нижчий, ніж у молодих жінок, тому є сумніви щодо здатності активізації дітородної діяльності у жінок середнього і старшого репродуктивного віку суттєво підвищити народжуваність, наприклад, до рівня, необхідного для простого відтворення населення. Крім того, необхідно встановити, якою мірою зростання рівня народжуваності у жінок зрілого віку зумовлено відкладанням народження дитини, та якою – переглядом дітородних планів у бік народження ще однієї дитини.

Існує думка, що підвищення народжуваності супроводжується збільшенням середнього віку матері при народженні дитини (усі черговості), тоді як зниження народжуваності зазвичай пов'язане із підвищенням частки народжень нижчої черговості (відповідно, в молодому віці) і впливає опосередковано та в зворотному напрямі [12]. Однак зіставлення траєкторій змін середнього віку матері при народженні дитини і сумарного показника народжуваності свідчить, що у період 1995–2001 рр. інтенсивність народжуваності в Україні знижувалася, але у 1996 р. середній вік матері при народженні дитини зупинив зменшення і почав зростати. Це також можна простежити аналізуючи зміни середнього віку матері при народженні дитини і сумарної народжуваності когорт (рис. 1, 2).

Інше актуальне питання, що виникає під час дослідження підвищення середнього віку матері при народженні дитини: чи можлива зміна цієї тенденції на зворотну (реверсія) і «омолодження» материнства (і в цілому батьківства)? Найчастіше з метою прогнозування або пояснення демографічних процесів звертаються до теорії демографічного переходу, справжня важливість якої, на думку А.Г. Вишневського (А. Vishnevsky), полягає у фундаментальному зміщенні у репродуктивній стратегії людини як виду і неминучих наслідках такого зміщення та їх масштабів [14]. Відокремлюють перший і другий демографічні переходи. Серед демографічних характеристик першого демографічного переходу у площині народжуваності зазначають залежність рівня народжуваності від рівня шлюбності, зниження шлюбної народжуваності через зменшення народжень у жінок старших вікових груп (як правило, дітей високих черговостей народження), зниження середнього віку матері при народженні першої дитини, дефіцит контрацепції (яка впливала, головним чином, на народжуваність у жінок старшого репродуктивного віку), зниження позашлюбної народжуваності. Серед демографічних характеристик другого демографічного переходу вказують на відкладання народження дитини на старший вік і, відповідно, збільшення середнього віку батьківства, ефективну контрацепцію (за винятком окремих соціальних груп), зростання позашлюбної народжуваності, батьківство поза шлюбом (у консенсуальних шлюбах, серед одиноких матерів), підвищення бездітності серед жінок, які коли-небудь були в шлюбі [15]. Підвищення середнього віку матері при народженні дитини є однією з ключових ознак другого демографічного переходу. Оскільки Україна належить до країн із пізнім початком другого демографічного переходу, доречно розглянути траєкторії змін середнього віку матері при народженні дитини у країнах-лідерах цього процесу (Фінляндія, Франція, Німеччина, Нідерланди, Швеція). Рис. 3 чітко демонструє, що зниження віку материнства у цих країнах тривало до середини 1970-х років. У кінці 1970-х рр. розпочалося підвищення середнього віку матері

при народженні дитини, причому у Нідерландах, Фінляндії, Франції та Швеції до середини 1990-х років показник зростав значно інтенсивніше, ніж у останні два десятиліття. Зокрема, у Нідерландах за двадцять років з 1975 до 1995 р. середній вік матері при народженні дитини збільшився на 2,7 роки, а за такий же наступний період (1995–2014) – лише на 1 рік. У країнах, де статистичні дані дають змогу простежити зміни зазначеного показника за тривалий період, мало місце його підвищення у воєнні роки (це чітко демонструє крива змін середнього віку матері при народженні дитини у Фінляндії, але й у Швеції, яка офіційно дотримувалася політики нейтралітету, мало місце невеличке підвищення показника). Такі приклади показують, що відхилення від основної траєкторії змін можливі під впливом незвичайних подій, що порушують послідовний розвиток тенденції, яка через певний час відновлюється. Причому відхилення можуть відбуватися як у бік відносно різкого зростання показника, що мало місце у Фінляндії та, найімовірніше, було зумовлено насамперед відкладанням народження дітей перших черговостей народження, так й у бік зниження середнього віку матері при народженні дитини, коли дітородні плани більшості сімей переглядаються у бік зменшення числа дітей у сім'ї, а в загальній сукупності новонароджених різко зростає частка первістків, як це було в Україні у 2015 р. і стало наслідком збройного конфлікту на сході країни (проте необхідно зауважити, що останній впливає на усі сфери життя країни, у тому числі й якість статистичної інформації). Замість омолодження материнства почалось його постаріння, що відобразило глобальну трансформацію репродуктивної поведінки, головною рисою якої стало відповідальніше ставлення до батьківських функцій і прагнення створити для дитини кращі умови розвитку. Водночас відбувається зміщення соціальної зрілості до старшого віку.

Зростання середнього віку матері при народженні дитини з урахуванням усіх черговостей народження і середнього віку матері при народженні первістка відбувається в усіх розвинутих країнах (рис. 3, табл. 1), хоча в країнах, в яких показники перетнули 30-річну межу, темпи їх підвищення істотно уповільнилися.

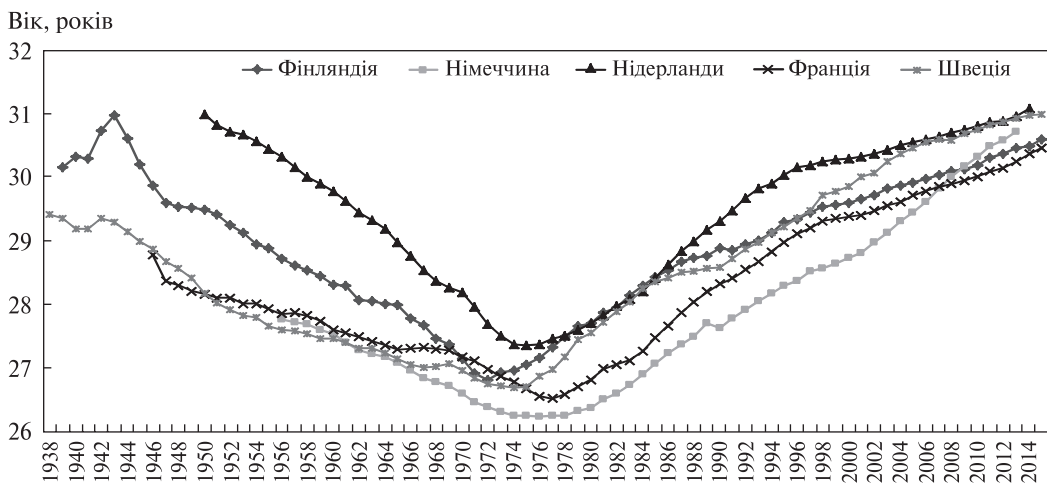


Рис. 3. Середній вік матері при народженні дитини (усі черговості народження) у Швеції, Німеччині, Нідерландах, Фінляндії, Франції, 1938–2014 рр.

Джерело: Human Fertility Data [2].



Таблиця 1. Середній вік матері при народженні першої дитини в країнах Європи у 1995–2016 рр.

Країни	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016
Бельгія	27,3	27,0	27,6	28,0	28,5	28,7	28,8
Болгарія	22,4	23,5	24,6	25,6	25,8	26,0	26,0
Чеська Республіка	23,3	25,0	26,6	27,6	28,1	28,2	28,2
Данія	27,4	27,8	28,4	—	29,2	29,2	29,3
Естонія	23,0	23,9	25,1	26,3	26,6	27,2	27,5
Ірландія	27,3	27,6	—	29,2	29,8	29,9	30,1
Греція	26,7	28,0	28,6	29,1	30,0	30,2	30,3
Іспанія	28,4	29,1	29,4	29,8	30,6	30,7	30,8
Франція	—	27,8	28,5	—	28,3	28,5	28,5
Литва	23,2	23,9	24,8	26,4	27,0	27,1	27,3
Угорщина	23,8	25,1	26,6	27,7	27,7	27,9	27,8
Нідерланди	28,4	28,6	29,0	29,2	29,5	29,7	29,8
Австрія	25,7	26,4	27,3	28,2	29,0	29,2	29,2
Польща	23,7	24,5	25,7	26,5	26,9	27,0	27,2
Португалія	25,7	26,5	27,3	28,1	29,2	29,5	29,6
Румунія	23,0	23,6	24,8	25,5	26,2	26,3	26,4
Словенія	24,9	26,5	27,7	28,4	28,6	28,7	28,8
Словаччина	—	24,2	25,7	27,0	27,0	27,1	27,0
Фінляндія	27,2	27,4	27,9	28,3	28,6	28,8	29,0
Швеція	—	27,9	28,7	28,9	29,2	29,2	29,2
Велика Британія	28,3	29,1	29,9	30,6	28,6	28,7	28,9
Ісландія	24,9	25,5	26,3	26,9	27,5	27,5	27,8
Норвегія	26,4	26,9	27,7	28,0	28,7	28,9	29,0
Швейцарія	28,1	28,7	29,5	30,0	30,6	30,6	30,7

Джерело: European Union Statistics. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Для реальних поколінь найнижчий середній вік матері при народженні дитини у розвинутих країнах Європи припадає на когорти, народжені у воєнні та перші післявоєнні роки (рис. 4). У всіх чергових когортах він поступово збільшується. Середній вік матері при народженні дитини у когортах, які вже досягли 40 років і були народжені у першій половині 1970-х рр., на 3–4 роки перевищує аналогічний показник для когорт, народжених у середині 1940-х рр. У країнах, котрі певний період розвивалися соціалістичним шляхом, низькі значення показника середнього віку матері при народженні дитини мають місце значно пізніше. Зокрема, у Чеській Республіці – це друга половина 1950-х рр., в Естонії – початок 1960-х рр., у Польщі – друга половина 1960-х рр.

Раніше зазначалося, що в Україні наймолодшим материнством характеризуються жінки, народжені у середині 1960-х рр., тобто поворот до зростання середнього віку

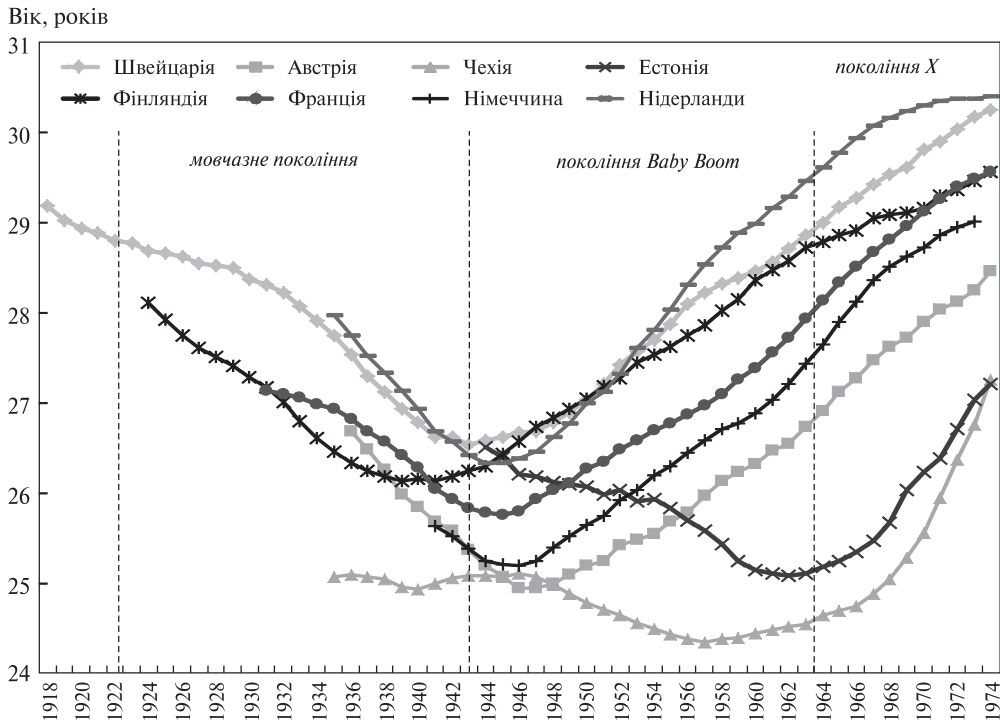


Рис. 4. Середній вік матері при народженні дитини для когорт жінок, які досягли 40 років (реальні когорти жінок 1918–1974 рр. народження)

Джерело: Human Fertility Data [2].

матері при народженні дитини в нашій країні відбувся на два десятиліття пізніше, ніж у розвинутих країнах. Згідно з теорією поколінь, розробленої В. Штраусом (W. Strauss) та Н. Хоувом (N. Howe), тенденція підвищення віку материнства в західноєвропейських країнах почала розгортатися в поколінні *Baby Boom* (1943–1963 рр. народження), тоді як в Україні вона стала визначальною для покоління X (1963–1982 рр. народження). Для жінок, народжених на початку 1970-х рр. (когорт, які досягли 40 років) різниця між показниками середнього віку матері при народженні дитини в Україні та Нідерландах, Швейцарії, Швеції перевищувала 5 років, з Фінляндією і Францією була 4,4 роки, із Австрією – 3 роки.

Щодо первістків, то змістовний аналіз, що здійснили Т. Фрейка та Ж.-П. Сардон, показав, що зазвичай зниження середнього віку матері при народженні першої дитини у реальних когортах у розвинутих європейських країнах розгортається у когортах 1920-х, 1930-х років народження та, можливо, ще 1940-х рр., і свідчить про поширення народжуваності у молодих вікових групах жінок. Після досягнення певного поворотного моменту середній вік матері при народженні першої дитини неодмінно починає збільшуватися, вказуючи на тенденцію відкладання народження первістка. Поворотний момент в Сполучених Штатах мав місце серед когорт кінця 1930-х рр.; в Англії і Уельсі та Нідерландах – серед когорт 1940-х рр.; в Італії – середини 1950-х рр.; у Греції – у когортах, народжених близько 1960 рр. [4].

Суттєве відставання України від розвинутих європейських країн за значенням середнього віку матері при народженні дитини (від 3-х до 5-ти років як для умовних,

так й для реальних поколінь) наводить на думку, що найближчі декілька десятиліть не варто очікувати на реверсію і зниження середнього віку матері при народженні дитини, але можливі певні відхилення від основної тенденції під впливом надзвичайних подій.

До аналізу можна залучити й інші теорії, пов'язані із народжуваністю, зокрема циклічну теорію народжуваності, сформульовану Р. Істерліном (R. Easterlin). Згідно з цією теорією, нечисленні когорти мають кращі можливості для працевлаштування і фінансового забезпечення, що дає змогу раніше брати шлюб і реалізовувати бажану народжуваність, тоді як численніші когорти мають гірші можливості для економічного благополуччя та демонструють протилежні демографічні реакції. Циклічно блага перетікають від великих когорт батьків, що народжують маленькі когорти дітей, і навпаки [наведено за 16]. Рис. 4 підтверджує, що в європейських країнах більш чисельні покоління *Baby Boom* демонстрували підвищення віку народження дитини, але ця ж тенденція збереглася й у менш численному поколінні *X*. Крім того є країни, де більш численні повоєнні покоління характеризувалися зниженням середнього віку при народженні дитини (наприклад, Естонія і Чехія, рис. 4). В Україні також відбувалося збільшення численності осіб від однієї когорти до іншої за одночасного зменшення показників середнього віку матері при народженні дитини, які стосуються цих когорт.

Найчастіше демографічні зміни в цілому, та віку материнства / батьківства зокрема, пояснюють соціально-економічними факторами. Мілс М., Ріндфус Р. і Макдональд П. (Mills M., Rindfuss R. and McDonald P.) серед основних чинників переходу до пізнішого материнства (а відтак і підвищення середнього віку матері при народженні дитини) вказують поширення освіти, збільшення рівня зайнятості жінок, економічну невизначеність та нестабільні форми зайнятості, низьку доступність та високі витрати на житло, відкладення та нестабільність шлюбів, а також цінності, що набувають індивідуальнішого характеру, зокрема більше схвалювання добровільної бездітності [17]. Однак зв'язок змін економічного і соціального середовища зі зниженням народжуваності не є однозначним. На думку А.Г. Вишневського (A. Vishnevsky), раніше зазначені зміни були б неможливі за попереднього демографічного режиму, вони тою ж мірою є причиною зниження народжуваності, як і наслідком. Модернізаційні процеси створюють соціокультурні механізми, що порушують не лише прокреативну поведінку все більшої кількості людей, але й взагалі змінюють панівний тип мотивації людської поведінки [14].

Визначальними рисами сучасності є відокремлення сексуальної поведінки від матримоніальної та дітородної, зниження віку початку статевого життя, що характерно як для розвинутих країн, так і для України. Таке відокремлення створює нескінченну варіабельність індивідуальних життєвих шляхів, більше того, зробить цю варіабельність неминучою. Народжуваність знижується в усьому світі, а сім'я входить у смугу небувалих трансформацій не тому, що жінки стали вчитися, працювати за заробітну плату, прагнути самореалізації, використовувати сучасні протизаплідні засоби або відмовлятися зв'язати своє життя навіки з неперевереними партнером – навпаки, все це стало можливим завдяки тому, що зникла необхідність у безперервному народженні дітей, величезна частка яких не виживала [14]. Необхідно зазначити, що суспільні та суто демографічні процеси надзвичайно тісно переплетені, тому практично неможливо точно встановити що було причиною, а що стало її наслідком. Не виключена й зумовленість трансформаційних процесів психокультурними факторами. Адже основними цінностями покоління *X* є можливість вибору, глобальна інформованість,

відмова сліпо слідувати приписам, технічна грамотність, індивідуалізм, прагнення навчатися протягом усього життя, неформальність поглядів і сприйняття багатова-ріантності, пошук емоцій і страху, прагматизм, надія на себе, рівноправність статей. Такі цінності могли утворити фундамент і для підвищення освітнього рівня, і для прагнення професійного зростання і самореалізації через побудову кар'єри, і для стремління спочатку створити необхідні умови, а вже потім народжувати дітей і без-посередньо самим брати участь у вихованні дітей, або самим обирати і контролювати тих, хто виховує їхніх дітей.

**Висновки.** Підвищення середнього віку матері при народженні дитини в Україні розпочалося значно пізніше, ніж у розвинутих європейських країнах. Як для умовних, так і для реальних поколінь відставання складає близько 20 років. Зростання серед-нього віку матері при народженні дитини безпосередньо спричинено відкладанням жінками народжень дітей на старші періоди життя. Якщо в розвинутих країнах Європи відкладання народження дитини / дітей на старший вік почало практикуватися серед представниць покоління *Baby Boom* (1943–1963 рр. народження), то в Україні – за даними для когорт, які досягли 40 років, – це стає дедалі популярнішим серед жінок покоління *X* (1963–1982 рр. народження). Виникає багато питань, кожне з яких може бути напрямом подальших досліджень. Зокрема, важливо з'ясувати особливості про-цесу відкладання народжень, притаманні Україні, та чи існують відмінності від ана-логічного процесу в розвинутих країнах Європи. Але ще важливіше дізнатися, якою мірою реалізуються у подальшому житті жінок тих чи інших когорт відкладені ними народження та відмінності «українського варіанту» реалізації відкладених народжень від західноєвропейського. З огляду на це, заплановано публікацію дослідження, при-свяченого саме темі відкладання народження дітей в Україні. У дослідженні також вирішуватиметься, чому те, що було можливим для «бейббумерів» в європейських країнах, стало можливим лише для покоління *X* в Україні.

Підвищення віку материнства в Україні не змінило позицію нашої країни у рей-тингу за величиною показника – як середній вік матері при народженні дитини (усі черговості), так й середній вік матері при народженні первістка є найнижчими серед європейських держав. «Невичерпаність» можливостей для зростання середнього віку матері при народженні дитини в Україні та пізніший початок другого демографічного переходу вказують на подальше підвищення віку материнства, принаймні у найближчі десятиріччя. Втім, це не виключає короткострокові відхилення від основного напрямку змін під впливом екстраординарних подій.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Стешенко В.С.* Дослідження народжуваності й плідності у реальних поколінь жінок України: ви-сновки для сьогодення // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – Вип. 1. – С. 3–14. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2010.01.003>
2. The Human Fertility Database: A joint project of the Max Planck Institute for Demographic Research and the Vienna Institute of Demography (VID) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.humanfertility.org/cgi-bin/main.php> (дата звернення: 12.02.2018)
3. *Щербаківа Е.* Средний возраст матери при рождении первого ребенка повышается, но разли-чия в уровне рождаемости сохраняются [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.demoscope.ru/weekly/2017/0711/barom03.php> (дата звернення: 12.02.2018).
4. *Frejka T., Sardon J.-P.* First birth trends in developed countries: a cohort analysis, No WP-2006-014, MPIDR Working Papers, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Germany. – 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.demographic-research.org/volumes/.../15-6.pdf> (дата звернення: 12.02.2018).

5. Sobotka T., Zeman K., Lesthaeghe R., Frejka T. Postponement and recuperation in cohort fertility: New analytical and projection methods and their application // *European Demographic Research Papers*. – Vienna: Vienna Institute of Demography, 2011. – 86 p.
6. Аксьонова С.Ю. Черговість народження у матерів середнього і пізнього репродуктивного віку // *Демографія та соціальна економіка*. – 2015. – № 3 (25). – С. 64–74. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2015.03.004>.
7. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. – Київ. : АДЕФ-Україна, 2008. – 288 с.
8. Эдиев Д.М. О роли среднего возраста матери при рождении ребенка о долгосрочной демографической динамике // *Вопросы статистики*. – 2006. – Вып. 11. – С. 23–31.
9. Leridon H. Can assisted reproduction technology compensate for the natural decline in fertility with age? A model assessment // *Human Reproduction*. – 2004. – Вып. 19. – P. 1548–1553.
10. Цінність української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді. – Київ, 2016. – 89 с.
11. Myrskylä M., Kohler H. and Billari F. High Development and Fertility: Fertility at Older Reproductive Ages and Gender quality Explain the Positive Link. – Population Studies Center, University of Pennsylvania, PSC Working Paper Series, PSC 11-06. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://repository.upenn.edu/psc\\_working\\_papers/30](http://repository.upenn.edu/psc_working_papers/30) (дата звернення: 12.02.2018).
12. Русанова Н.Е., Мишинева Н.Г. Позднее материнство и проблемы воспроизводства населения // *Политика народонаселения: настоящее и будущее: Четвертые Валентеевские чтения: Сборник докладов*. – М.: МАКС Пресс, 2005. – С. 60–65.
13. Щербакова Е. Средний возраст матери при рождении ребенка вырос во всех странах ЕС-27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0461/barom03.php>
14. Вишневатский А.Г. Демографическая революция меняет репродуктивную стратегию вида *Homo sapiens* Демографическое обозрение. – Т. 1, Вып. 1 [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу : [www.demreview.hse.ru](http://www.demreview.hse.ru) (дата звернення: 12.02.2018).
15. Lesthaeghe R. The Unfolding Story of the Second Demographic Transition// *Population Studies Center Research Report*. 2010. –10-696.
16. Brown R., Norville C. Theories of Fertility [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uwaterloo.ca/waterloo...in.../01-06.pdf>
17. Mills M., Rindfuss R., McDonald P. Why do people postpone parenthood? Reasons and social policy incentives // *Human Reproduction Update*. – 2011. – 17, № 6. – P. 848–860.

## REFERENCES

1. Steshenko, V.S. (2010). Doslidzhennya narodzhuvanosti u plidnosti u realnih pokolin zhinok Ukraini: visnovki dlya sogoennya [The study of fertility and fertility in real generations of women in Ukraine: conclusions for the present]. *Demografiia ta sotsial'na ekonomika - Demography and social economy, 1*, 3-14. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2010.01.003> [in Ukrainian].
2. The Human Fertility Database (2017). A joint project of the Max Planck Institute for Demographic Research and the Vienna Institute of Demography (VID). *humanfertility.org*. Retrieved from <https://www.humanfertility.org/cgi-bin/main.php>
3. Shcherbakova, Y. (2017). Sredniy vozrast materi pri rozhdenii pervogo rebenka povyshayetsya, no razlichiya v urovne rozhdayemosti sokhranyayutsya. [The average age of the mother at birth of the first child is increased, but differences in the level of fertility remain]. *Demoscope - Demoscope*. Retrieved from <http://www.demoscope.ru/weekly/2017/0711/barom03.php> [in Russian].
4. Frejka, T., & Sardon, J.-P. (2006). First birth trends in developed countries: a cohort analysis *Demographic research, 15*, 147-180. Retrieved from <https://www.demographic-research.org/volumes/.../15-6.pdf>
5. Sobotka, T., Zeman, K., Lesthaeghe, R., & Frejka, T. (2011). Postponement and recuperation in cohort fertility: New analytical and projection methods and their application. *European Demographic Research Papers*. Vienna: Vienna Institute of Demography.
6. Aksonova, S.Y. (2015). Chervovist narodzhennya u materiv serednoho i piznoho reproduktyvnoho viku [Parity Distribution Trends of Women in the Middle and Late Reproductive Age Groups]. *Demografiia ta sotsial'na ekonomika - Demography and social economy, 3* (25), 64-74. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2015.03.004> [in Ukrainian].

7. *Naselennya Ukrayiny. Narodzhuvanist v Ukrayini u konteksti suspilno-transformatsiynykh protsesiv [The population of Ukraine. Fertility in Ukraine in the context of social transformation processes].* (2008). Kyiv: ADEF-Ukraina [in Ukrainian].
8. Ediyev, D.M. (2006). O roli srednego vozrasta materi pri rozhdenni rebenka v dolgosrochnoy demograficheskoy dinamike [On the role of the average age of the mother at the birth of a child about the long-term demographic dynamics]. *Voprosy statistiki - Statistical issues, 11*, 23-31 [in Russian].
9. Leridon, H. (2004). Can assisted reproduction technology compensate for the natural decline in fertility with age? A model assessment. *Human Reproduction, 19*, 1548-1553.
10. *Tsinnist ukrayinskoyi molodi, Rezultaty reprezentatyvnoho sotsiologichnoho doslidzhennya stanovyshcha molodi [The value of Ukrainian youth. Results of a representative sociological survey of youth].* (2016). Kyiv. [in Ukrainian].
11. Myrskylä, M., Kohler, N., & Billari, F. (2011). High Development and Fertility: Fertility at Older Reproductive Ages and Gender quality Explain the Positive Link. Population Studies Center, University of Pennsylvania, PSC Working Paper Series. *repository.upenn.edu*. Retrieved from: [http://repository.upenn.edu/psc\\_working\\_papers/30](http://repository.upenn.edu/psc_working_papers/30)
12. Rusanova, N.E. (2011) & Myshyeva, N.H. (2011) Pozdnee maternstvo y problem vosproyvodstva naselenyya [Later motherhood and the problems of population reproduction]. *Population policy: present and future: Fourth Valentey reading. Sbornyk dokladov Population Policy: Present and Future: Fourth Valentine Readings Reports*. Moscow: MAKS Press. [in Russian].
13. Shcherbakova, Y. (2011). Sredniy vozrast materi pri rozhdenni rebenka vyros vovsekh stranakh EU [The average age of the mother at birth was increased in all EU-27 countries.]. *Demoscope - Demoscope*. Retrieved from: <http://www.demoscope.ru/weekly/2011/0461/barom03.php> [in Russian].
14. Vishnevs'kij, A. (2014). Demograficheskaja revoljucija menjaet reproduktivnuju strategiju vida Homo Sapiens [The demographic revolution changes the reproductive strategy of the species Homo Sapiens]. *Demograficheskoe obozrenie - Demographic Review, 1*, 6-33 [in Russian].
15. Lesthaeghe, R. (2010). *The Unfolding Story of the Second Demographic Transition*. Population Studies Center Research Report
16. Brown, R. & Norville, C. (2006). Theories of Fertility. *uwaterloo.ca*. Retrieved from: <https://uwaterloo.ca/waterloo...in.../01-06.pdf>
17. Mills, M., Rindfuss, R., & McDonald, P. (2011). Why do people postpone parenthood? Reasons and social policy incentives. *Human Reproduction, 17*, 848-860.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2018.